

Zsoldos Attila

NÉHÁNY KRITIKAI MEGJEGYZÉS AZ 1264–1265. ÉVI BELHÁBORÚ ÚJRAKELTEZÉSÉNEK KÍSÉRLETÉHEZ

Mindig öröm, ha az ember kézzel fogható bizonyosságot szerez arról, hogy az a történeti kérdés, mely erősen foglalkoztatta egykor, mást is érdekel annyira, hogy írjon róla. Külön öröm, ha a téma leporolása olyan új felismeréseket eredményez, melyek közelebb visznek a közös célhoz, az egykor volt valóság jobb megismeréséhez.

A külön öröm ez alkalommal, Bácsatyai Dániel *IV. Béla és István ifjabb király belháborújának időrendje* címet viselő tanulmányának¹ olvasásakor, elmaradt.

A szerző dolgozatának lényege tézisszerűen úgy fogalmazható meg, hogy a IV. Béla és idősebb fia, István ifjabb király között kirobbant azon belháború, melyet Pauler Gyula eredményeit² követve a magyar történetírás 1264–1265-re keltez, valójában 1267-ben zajlott le.

Ez a gondolat egyfajta visszatérés a Pauler megállapításainak széleskörű elterjedése előtti idők világába: a Paulernél nem kevésbé kiváló Wertner Mór például szintén az 1267. év eseményeként tárgyalta a belháborút IV. Béláról írt életrajzában.³ A vélemények megoszolásának oka abból adódhat, hogy jó néhány, megbízható kiadásban régóta közkézen forgó ausztriai elbeszélő forrás valóban az 1267. évnél emlékezik meg a magyar belháborúról. Ezek általános forrásértékét Pauler sem vonta kétségbe, ám a belháború időpontját illetően azon magyar oklevelekre alapozta álláspontját, amelyek már évekkel 1267 előtt emlegetik a belháború eseményeit, amiből szükségképpen adódott a következtetés: IV. Béla és István ifjabb király ezen összecsapásának mégiscsak korábban kellett történnie.

Bácsatyai Dániel most megfordította Pauler logikáját: a belháborúról valamely formában tudósító ausztriai elbeszélő források közül kiválasztotta a legkevésbé megbízhatót – kulcsszerepet adva annak érvelésében –, miközben a magyar oklevelek keltezéseinek megbízhatóságával szemben kísérelt meg kételyeket ébreszteni. Vállalkozása aligha független attól, hogy ő adta ki a közelmúltban a *Somogyvári formuláskönyv évkönyveit*, melyek közül az első – ismereteim szerint egyetlenként a magyarországi elbeszélő források közül – röviden megemlékezik a belháborúról, történetesen szintén az 1267. évnél. Bácsatyai Dániel már e forrás kiadásakor jelezte, hogy a belháború időpontját illetően

¹ *Bácsatyai Dániel*: IV. Béla és István ifjabb király belháborújának időrendje. Századok 154. (2020) 1047–1082.

² *Pauler Gyula*: V. István bolgár háborúi. In: Hunfalvy-album. Hunfalvy Pál félszázados akadémiai tagsága emlékére kiadják tisztelői. Bp. 1891. 171–173. és *Uő*: A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt I–II. 2. kiadás. Bp. 1899. II. 535–536. 202. sz. jegyz.

³ *Wertner Mór*: Negyedik Béla király története. Okirati kútfők nyomán. Temesvár 1893. 161–171.

az évkönyvben olvasható keltezését részesíti előnyben,⁴ a tanulmány ily módon az akkor megfogant elképzelés kifejtésének tekinthető.

A somogyvári első évkönyv – kiadója ítélete szerint – „rendkívül megbízható, nem egyszer korábban ismeretlen híreket őrzött meg a 13. századra s különösen IV. Béla családjára vonatkozóan”.⁵

Ezt az álláspontot nem tudom osztani. Az évkönyvben ugyanis – a lehető legtágabban értelmezve a „IV. Béla családjára vonatkozó” hírek fogalmát – a II. András trónra lépte és IV. Béla özvegye, Mária királyné halála közötti időszakból, leszámítva a IV. Béla és István ifjabb király közötti belháborúra vonatkozót, tizenöt bejegyzés szerepel, melyek tizennyolc különböző eseményről adnak hírt. Ezek közül jó néhány kapcsolatos ugyan IV. Béla családjának tagjaival, de olyan közismert politikatörténeti fejleményekre utalnak, melyek jelenléte az évkönyvben aligha szolgálhat a jólétesültség bizonyosságául (II. András trónra lépte, szentföldi hadjárata és halála, Gertrúd királyné megölése, tatárjárás és Kálmán herceg halála, bécsújhelyi csata, kunok megkeresztelkedése), részint nem hozhatók összefüggésbe IV. Béla családjával (Szent Ferenc halála, a Róbert érsekkel kapcsolatos csonkult bejegyzés, István esztergomi érsek kinevezése bíborossá). Fennmaradnak tehát a rostán az Árpád-ház három tagjának a születési idejére vonatkozó hírek (IV. Béla, V. István, valamint IV. Béla fia, az ifjabb Béla herceg), továbbá a szintén a dinasztia tagjaival kapcsolatos halálozási dátumok (az ifjabb Béla herceg, IV. Béla, Mária királyné). Ez utóbbi három híradás értékét növeli, hogy az év mellett a halál napja is szerepel a bejegyzésekben. Tanácsos azonban ezeket a továbbiakban figyelmen kívül hagyni, mivel mindhármukat Esztergomban temették el, a helyi ferences egyházban, Bácsatyai Dániel ugyanakkor meggyőző érveket hozott fel arra vonatkozóan, hogy az évkönyv 13. századi része éppen ott készülhetett,⁶ márpedig a temetkezőhely tájékozottsága a halál időpontját illetően joggal várható el, az ellenkezője kelthetne inkább fejcsóválással kísért megütközést. Más elbírálás alá esnek a születés időpontjára vonatkozó adatok; azok valóban alkalmasak lehetnek a jólétesültség bizonyítására.

A IV. Béla, az V. István és az ifjabb Béla herceg születésére vonatkozó bejegyzések egyike sem mentes az értelmezési nehézségektől, ugyanakkor valamennyi ellenőrizhető bizonyos mértékig, mert összevethetők más forrásokból származó adatokkal. A legegyszerűbb eset a három közül az V. István születésére vonatkozó bejegyzés,⁷ mely jelenlegi formájában csonka ugyan, de a születés éveként megadott 1239. év összhangban van azzal az értesülésünkkel, mely szerint Istvánt 1239. október 18-án keresztelte meg

⁴ *Bácsatyai Dániel*: A Somogyvári formuláskönyv évkönyvei. (Közlemények Székesfehérvár történetéből) Székesfehérvár 2019. 51. 107. sz. jegyz.

⁵ *Uő*: IV. Béla és István ifjabb király belháborújának időrendje i. m. 1057.

⁶ *Uő*: A Somogyvári formuláskönyv évkönyvei i. m. 16.

⁷ Anno Domini m^occxxxiiii. Nascitur Stephanus quartus a rege Bela. xiii. – *Bácsatyai D.*: A Somogyvári formuláskönyv évkönyvei i. m. 50. és 3. sz. képmelléklet, vö. még uo. 18.

Róbert esztergomi érsek.⁸ Az ifjabb Béla herceg születésével kapcsolatos hír ellenben, mely ugyanabban az 1262. évnél szereplő bejegyzésben olvasható, amelyik a bécsújhelyi csatáról is tudósít,⁹ bizonyosan téves. A bécsújhelyi csatát, melyben II. Frigyes osztrák herceg elesett, közismerten 1246. június 15-én vívták, az ifjabb Béla herceg ugyanakkor – saját tudomása szerint – 1269-ben még nem töltötte be 25. életévét, hanem 20 évesnek vélte magát,¹⁰ ami egybevág egyrészt Spalatói Tamás azon tudósításával, mely szerint Béla 1260-ban még „gyermekkorban” (*in puerili etate*) volt,¹¹ másrészt a herceg házasságának 1264. évi időpontjával is,¹² így az ifjabb Béla a legnagyobb valószínűséggel 1249–1250 táján szülehetett.¹³ Nyilvánvaló, hogy Béla herceg születésének tényleges idejét illetően mind maga a herceg, mind Spalatói Tamás tévedhetett, a legnagyobb tévedés azonban bizonyosan az évkönyvben olvasható, ami, ez tagadhatatlan, lehet ugyan a másoló hibája, véleményt mondani mindazonáltal csak arról tudunk, amit a forrásban olvasunk.

Nem kevésbé tanulságos végezetül a későbbi IV. Béla születési idejére vonatkozó hír, mely az 1209. évet jelöli meg s kiegészítésül azt is elárulja, hogy az évben holdfogyatkozás volt.¹⁴ Ez a tudósítás nyilvánvaló ellentmondásban van eddigi tudásunkkal, hiszen Wertner Mór meggyőző érveléssel igazolta, hogy 1206-ban II. Andrásnak fia született, akit aligha lehet mással azonosítani, mint a későbbi IV. Bélával.¹⁵ Bácsatyai Dániel azonban megpróbálkozik a lehetetlennel, felveti ugyanis egyfelől azt: „arra nézve [...] nincs cáfolhatatlan bizonyítékunk, hogy ez volt az a gyermek, aki a felnőttkort megérve

⁸ *Chronica Albrici monachi Trium Fontium, a monacho Novi Monasterii Hoiensis interpolata*, ad a. 1239. (ed. Paulus Scheffer-Boichorst) in *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores XXIII.* Hannoverae 1874. 947.

⁹ Anno Domini millesimo cclxii. Hungari occidunt ducem Austrie ante Novam civitatem. ii. None Augusti nascitur Bela primus a Bela quarto – *Bácsatyai D.*: A Somogyvári formuláskönyv évkönyvei i. m. 50. és 3. sz. kép. A szöveg magyar fordításában olvasható évszám (1242) bizonyára sajtóhiba (uo. 51.).

¹⁰ 1269. s. d.: *Vetera monumenta historica Hungarum sacram illustrantia maximam partem nondum edita ex tabulariis Vaticanis deprompta, collecta ac serie chronologica disposita ab Augustino Theiner I–II.* Romae 1859–1860. (a továbbiakban: VMHH) I. 314.

¹¹ Thomae archidiaconi Spalatensis Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum. Archidiacon Thomas of Split: *History of the Bishops of Salona and Split.* Latin text Olga Perić. Ed., trans. Damir Karbić – Mirjana Matijević Sokol – James Ross Sweeney. (Central European Medieval Texts 4.) Bp.–New York, NY 2006. 366.

¹² Wertner Mór: *Az Árpádok családi története.* (Történeti, nép- és földrajzi könyvtár 51.) Nagybecskerek 1892. 495.; Zsoldos Attila: *Családi ügy. IV. Béla és István ifjabb király viszála az 1260-as években.* (História Könyvtár – Monográfiák 24.) Bp. 2007. 39.

¹³ Zsoldos Attila: *Miklós országbíró.* In: *Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére.* Szerk. Neumann Tibor – Rác György. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 40. – *Analecta Mediaevalia III.*) Bp.–Piliscsaba 2009. 527–529.

¹⁴ Anno Domini m^occviii. Bela rex nascitur a rege Andrea et eodem tempore luna eclipsim patitur – *Bácsatyai D.*: A Somogyvári formuláskönyv évkönyvei i. m. 48.

¹⁵ Wertner M.: *Az Árpádok családi története i. m. 456–457.,* vö. még *Barabás Gábor: A pápaság és Magyarország a 13. század első felében. Pápai hatás – együttműködés – érdekellentét.* (Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi 5.) Pécs 2015. 130. 1175. jegyz. és 245–246.

IV. Béla néven Magyarország királya lett”, másfelől pedig – az ismert és a Kárpát-medence területéről is látható holdfogyatkozások adataira támaszkodva – úgy vélekedik, hogy „inkább 1209 januárjára vagy 1209 júliusára tehetjük [...] IV. Béla születését, nem teljesen kizárható azonban az 1208 júliusi időpont sem”.¹⁶ Ez a kombináció azonban nem egyeztethető össze a későbbi IV. Béla és Laszkarisz Mária házasságának felbontására tett kísérlettel kapcsolatos forrásainkkal, s közülük is kiváltképpen a magyar főpapok egy III. Honorius pápához intézett és a legnagyobb valószínűséggel 1223-ra keltezhető¹⁷ levelével. A levél szerint ugyanis a törvényes kort (*etas legitima*)¹⁸ már elért későbbi IV. Béla több mint két évig (*per biennium et amplius*) házasságban élt Máriával.¹⁹ Nem teljesen érdektelen annak megjegyzése, hogy a levelet író magyar prelátusok között Dezső csanádi püspök személyében olyan is akadt, aki már Béla herceg születése idején betöltötte méltóságát.²⁰ Ez esetben tehát az évkönyv híradása csak oly módon erőltethető be a valószínűség határai közé, ha figyelmen kívül hagyunk senki által nem vitatott hitelességű forrásokat, továbbá feltételezzük egy eddig ismeretlen, kisgyermekként meghalt Árpád-házi herceg létét. Mindez azonban indokolatlanul nagy áldozati ajándék a somogyvári évkönyv állítólagos megbízhatóságának oltárán. Volna ennél egyszerűbb megoldás is: felvehető lenne például, hogy a bejegyzésben tévedésből szerepel Béla neve, s a hír valójában öccsére, Kálmánra vonatkozik, akiről valóban úgy tudjuk, hogy 1208-ban született,²¹ s felmerülhet, persze, az évszám hibás voltának lehetősége is, akár Béla születési idejére, akár a holdfogyatkozásra vonatkozóan. Igaz, bármelyik esetben fel kellene adni a somogyvári évkönyv 13. századra vonatkozó jólétesültsége és a szövegében szereplő időpontok feltétlen hitele iránt táplált illúziókat.

Az évkönyv IV. Béla és István ifjabb király beháborújára vonatkozó híre – „1267. István királyt apja, IV. Béla az ország határára űzi”²² –, mely valahol félúton helyezkedik el a politikatörténeti és a családi hírek között, szintén okkal sorolható – mind az esemény időpontjául megadott évszámot, mind a tudósítás tartalmát illetően – az évkönyv megbízhatatlan tudósításai közé.

A vita, mely a beháború időpontja körül támadt, végső soron akörül forog, hogy történeti események rekonstrukciója során az elbeszélő forrásoknak vagy az okleveleknek kell-e elsőbbséget biztosítani, ha azok híradásai ellentétbe kerülnek egymással. Bácsatyai

¹⁶ *Bácsatyai D.*: A Somogyvári formuláskönyv évkönyvei i. m. 17.

¹⁷ A veszprémi püspökség római oklevéltára. Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis I–IV. Ed. a collegio historicorum Hungarorum Romano. Bp. 1896–1907. I. 59–60.

¹⁸ Vö. *Holub József*: Az életkor szerepe középkori jogunkban és az „időlátott levelek”. Századok 55–56. (1921–1922) 73–74.

¹⁹ (1223.) s. d.: VMHH I. 42.

²⁰ *Zsoldos Attila*: Magyarország világi archontológiája 1000–1301. (História könyvtár – Kronológiák, adattárak 11.) Bp. 2011. 86.

²¹ *Wertner M.*: Az Árpádok családi története i. m. 448.

²² Anno Domini m^occlxvii. Stephanus rex per patrem suum Belam quartum ad confinia regni expellitur – *Bácsatyai D.*: A Somogyvári formuláskönyv évkönyvei i. m. 50. és 51.

Dániel esetünkben az előbbi megoldás híve, számomra azonban nem magától értetődő: miért számítana módszertani szempontból helyes eljárásnak az, hogy *látészólag* „egymástól független elbeszélő kútfők”-ben²³ olvasható adatok hitelének fenntartása kedvéért egymástól *bizonyosan* független oklevelek adatairól gondoljuk azt, hogy azok mind hibásak, s miért lenne megengedhetetlen ennek fordítottja. A közös elemeket tartalmazó elbeszélő források esetében – szövegszerű összefüggés híján is – mindig kézenfekvő a „közös forrás” feltételezése, kiváltképp, ha a közös elem valóságtartalmával szemben megalapozott kételyek merülnek fel, ahogyan esetünkben is. Az oklevelek ellenben túlnyomó többségükben valóban egymástól függetlenül készültek, s ha mégsem, a közös forráshoz vezető szál többnyire azonosítható.

Bácsatyai Dániel elemzésének kiindulópontja Jans Enikel (vagy Jans von Wien) mesés története, mely – a belháborút 1267-re keltező ausztriai források többségéhez hasonlóan – a IV. Béla oldalán harcoló osztrák lovag, Preussel Henrik személyét és a háború kimenetelét eldöntő isaszegi csatában elszenvedett halálát a középpontba állítva számol be az eseményekről.²⁴ Kiderül ebből – Bácsatyai Dániel összefoglalását követve –, hogy Preussel betegen, kizárólag Mária magyar királyné neheztelésének elkerülése érdekében szállt hadba, az isaszegi csatában pedig azért kellett meghalnia, mert a magyar előkelők – köztük a Bécsben is ismert „Roland gróf” – megfűtöttak, így Preussel fogságba esett, és István ifjabb király megölte. Bácsatyai Dániel értékelése szerint Enikel „olyan adatokat is fenntartott, amelyeket aligha tarthatunk pusztán a képzelet termékeinek, s [...] magyarázatot igényel, miért utasítjuk el hitelüket”.²⁵ Enikel azonban máskor is saját fantáziájára támaszkodó koholmányaiával hívja fel magára a figyelmet – legyen szó akár az 1264–1265. évi belháborút közvetlenül követő eseményekről,²⁶ akár Gertrúd királyné 1213. évi meggyilkolásáról²⁷ –, s nem mentes ettől a Bácsatyai Dániel által felhasznált részlet sem a Mária királyné házastársi hűségén foltot ejtő, minden bizonnyal teljesen alaptalan híresztelés révén.²⁸ Helyesebb lett volna tehát amellettt keresni érveket, hogy ez esetben mi adhatna okot mégis az Enikel által előadottak iránti bizalomra. Az úrnő kedvéért betegen is harcba induló s végül halálát lelő hős osztrák lovagot a gyáván megfutamodó magyar urakkal szembeállító gyermeteg történet aligha lehet alkalmas erre, mégpedig annál is kevésbé, mert IV. Béla bárói – Kemény fia Lőrinc országbíró, Ákos nembéli Ernye nyitrai ispán, Héder nembéli Kőszegi Henrik nádor – hűségesen és elszántan harcoltak a háború folyamán urukért, Kőszegi Henrik történetesen Isaszegnél

²³ *Uő*: IV. Béla és István ifjabb király belháborújának időrendje i. m. 1057.

²⁴ *Vö. Zsoldos A.*: Családi ügy i. m. 11.

²⁵ *Bácsatyai D.*: IV. Béla és István ifjabb király belháborújának időrendje i. m. 1051.

²⁶ *Zsoldos A.*: Családi ügy i. m. 75.

²⁷ *Körmendi Tamás*: Az 1196–1235 közötti magyar történelem nyugati elbeszélő forrásainak kritikája. (Magyar Történelmi Emlékek – Értekezések) Bp. 2019. 49–51.

²⁸ Jansen Enikels Weltkchronik. (ed. Philipp Strauch) in Monumenta Germaniae Historica. Deutsche Chroniken III. Jansen Enikels Werke. Hannover–Leipzig 1900. 593.

is, ahol két fiával együtt esett fogságba. A csatából elmenekülők közül egyedül IV. Béla unokáját, Béla macsói herceget tudjuk megnevezni,²⁹ ő azonban királyi vér volt, akit nyilván kíséretének tagjai mentettek ki a csatából, amikor annak sorsa eldőlt, ami egyébiránt kötelességük is volt.

Minden bizonnyal a Rátót nembéli Roland szlavóniai bánnal azonosított „Roland gróf” személye keltette fel Bácsatyai Dániel figyelmét, hiszen róla tudható, hogy nem vett részt az 1264–1265. évi belháborúban,³⁰ így Enikel történetét felhasználva megtehető az 1267. évre áthelyezett belháború kulcsfigurájának. Ez a döntés aztán szükség-szerűen vezetett annak a képnek a felvázolásához, mely szerint Roland, akit 1267. május 21-én még szlavóniai bánként említ egy spalatói oklevél dátumsora,³¹ előbb gyáván megfutamodik az isaszegi csatából, így döntve halomra IV. Béla terveit, aki azonban ennek ellenére megteszi az országból – Bácsatyai Dániel szerint szintén 1267-ben – kivonulni szándékozó kunok ellen induló királyi sereg vezérévé, majd a feladatát sikerrel megoldó bánt mégis leváltja és feldúlhatja birtokait.³² Ez a szerfelett valószínűtlen elképzelés egyedül Enikel meséjére támaszkodhat, miközben nyilvánvaló ellentmondásban van a Rolanddal történeteket megvilágító fő forrásunkkal, a már királlyá koronázott V. István³³ 1270. június 13-án kelt oklevelével. Eszerint Roland bánt az ifjabb király szülei (*per parentes nostros*) küldték segítségére az országból kivonulni akaró kunok ellenében, utóbb viszont éppen azért lett kegyvesztett, mert parancsuk szerint (*iuxta mandatum eorum*) jó szolgálatokat tett neki, azaz Istvánnak.³⁴ Említésre érdemes, hogy az oklevelet már akkor adta ki István, amikor semmi oka nem lett volna elhallgatni Roland szerepét a belháborúban, már persze, ha volt ilyen egyáltalán.

Nem kevésbé erőltetettek azok a kifogások sem, melyekkel Bácsatyai Dániel a belháború 1267. évre történő áthelyezésének ötletével szemben cáfolatul felhasználható oklevelek megbízhatóságát próbálja kikezdeni. Ezek közé tartozik István ifjabb király és felesége, Erzsébet egy-egy oklevele. Mindkettő Gutkeled nembéli Kozma számára tett adományt foglal írásba, mindkettő említi Feketealom ostromát, s mindkettőt 1265-re keltezték. Az ifjabb király oklevelének³⁵ keltezése valóban téves, amint arra már Fejérpataky László figyelmeztetett,³⁶ s az ő nyomán Karácsonyi János 1266 és

²⁹ Zsoldos A.: Családi ügy i. m. 49., 51., 65–68., 69–70., 72.

³⁰ Vö. 1264. dec. 6.: Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae II–XV. Collegit et digessit T[adija] Smičiklas. Zagrabiae 1904–1934. (a továbbiakban: CDCr) V. 315–317. és 1265. febr. 25.: uo. 332–333.

³¹ 1267. máj. 21.: CDCr V. 430.

³² Bácsatyai D.: IV. Béla és István ifjabb király belháborújának időrendje i. m. 1072–1073.

³³ Zsoldos A.: Családi ügy i. m. 119–120.

³⁴ 1270. jún. 13.: CDCr V. 547.

³⁵ Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I–XI. Studio et opera Georgii Fejér. Budae 1829–1844. (a továbbiakban: CD) VI/2. 389–390.

³⁶ A datum per manus formulában szereplő alkancellár 1265-ben nem lehetett Péter, lásd Fejérpataky László: A királyi kancellária az Árpádok korában. Bp. 1885. 119.

1269 közötti időpontra módosította az oklevél keltét.³⁷ Szentpétery Imre végül az oklevél *intitulatio*jában olvasható *dominus Cumanorum* cím miatt előbb úgy nyilatkozott, hogy „oklevelünket 1266-ban vagy 1268–69-ben adták ki”,³⁸ majd saját megállapítására hivatkozva mégis „(1268. vagy 1269.)” keltezéssel vette fel azt kritikai jegyzékébe.³⁹ Talán ez utóbbi téveszthette meg Bácsyati Dánielt, hiszen Szentpétery valóban helytálló érvelése megengedi az oklevél keltének az 1266. évre helyezését is, így az, tagadhatatlanul téves keltezése ellenére, ellentmondhat az 1267. évi beháború ötletének. Még egyértelműbb a helyzet az ifjabb királyné oklevelé⁴⁰ esetében. Az ezzel kapcsolatos tévedéseket az okozhatta, hogy – ellentétben Szentpétery és Bácsyati Dániel egybehangzó vélekedésével – férj és feleség oklevelei nem azonos tartalmúak. Erzsébet ugyanis csak a Szatmár megyei Ragáld⁴¹ királynéi földjét adományozta Kozmának, az ifjabb király ellenben azon felül két várföldet, a Bihar megyei Nyéket⁴² és a Szabolcs megyei Harangot⁴³ is. Szentpétery még számolt azzal a lehetőséggel, amelyet Bácsyati Dániel figyelmen kívül hagy: „az ifjabb királyné adománylevele csakugyan előbb kelt, mint az ifjabb királyé, mely utóbbit azután a bemutatott királynői oklevél felhasználásával fogalmazták”.⁴⁴ Mindaz, amit a királynéi birtokadományok Árpád-kori rendszeréről tudunk,⁴⁵ kétségtelenné teszi, hogy éppen az történt, amit Szentpétery „kevésbé valószínű, de nem lehetetlen” megoldásnak tekintett.⁴⁶ Kozmának ugyanis semmi oka nem lett volna az ifjabb király adományával egyidejűleg az ifjabb királynétól is oklevelet kijárni – s még kevésbé azt követően –, ellenben a korábbi ifjabb királynéi adományt érdemes volt ifjabb királyi oklevélbe belefoglaltatnia, mivel a(z ifjabb) királyi oklevél bizonyító erejét semmi sem múlhatta felül. Az ifjabb királyné okleveléről tehát viszonylag kis fáradsággal igazolható: nincs valós ok kétségbe vonni, hogy valóban 1265-ben kelt, az ifjabb királyé pedig

³⁷ *Karácsonyi János*: A hamis, hibáskeltű és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig (A Történelmi Tár 1908. évi számában megjelent „Pótlások ...”-kal kiegészítve). Szerk. Koszta László. (Aetas Könyvek 1.) Szeged 1988. 74–75. 110. sz.

³⁸ *Szentpétery Imre*: V. István ifjabb királysága. Századok 55–56. (1921–1922) 86.

³⁹ Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I/1–II/4. Szerk. Szentpétery Imre – Borsa Iván. Bp. 1923–1987. (a továbbiakban: RA) 1892. sz.

⁴⁰ 1265. s. d.: CD VI/2. 391–392.

⁴¹ *Németh Péter*: A középkori Szatmár megye települései a XV. század elejéig. (A nyíregyházi Jósza András Múzeum kiadványai 60.) Nyíregyháza 2008. 239–240.

⁴² *Györffy György*: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I–IV. Bp. 1963–1998. I. 647.

⁴³ *Németh Péter*: A középkori Szabolcs megye települései. Nyíregyháza 1997. 89.

⁴⁴ *Szentpétery I.*: V. István ifjabb királysága i. m. 86. (az eredeti helyesírás megtartásával). – Szentpétery egy további lehetőséget szintén felvet, azt tudniillik, hogy az okleveleket kiadó Fejér tévesen adta meg az ifjabb király alkancellárjának nevét (uo. 8. jegyz.), amit azonban a két oklevél szövegét fenntartó oklevél eredeti példánya nem igazol, mivel abban is Péter az alkancellár neve, vö. 1282. s. d.: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: DL) 105 228.

⁴⁵ *Zsoldos Attila*: Az Árpádok és asszonyaik. A királynéi intézmény az Árpádok korában. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 36.) Bp. 2005. 50–53.

⁴⁶ *Szentpétery I.*: V. István ifjabb királysága i. m. 86.

csak akkor iktatható ki teljesen a belháború 1267-re helyezését cáfoló bizonyítékok sorából, ha vitathatatlanul téves keltezését egy előzetesen kialakított elképzeléssel törekszünk összhangba hozni.

Hasonló a helyzet az ifjabb király egy 1266-ban kiadott oklevelével,⁴⁷ mely nemcsak az isaszegi csatát, hanem a kunok kivonulásának megakadályozására irányuló, már említett – és, emlékezhetünk rá, Bácsatyai Dániel szerint szintén 1267-ben történt – akciót is megemlíti. Az oklevélből hiányzik az ifjabb király *dominus Cumanorum* címe, ami nem példa nélküli 1266-ban kiadott oklevelei esetében, de csak 1267-ben lesz rendszeres. Ebből Bácsatyai Dániel arra következtet, hogy az oklevél hibás keletű,⁴⁸ Szentpétery ellenben még úgy fogalmazott: az „oklevelet éppen ezért az év végén keltnek tekinthetjük”.⁴⁹ Igaz, Szentpétery csupán István ifjabb király oklevelei között kívánt rendet tenni s nem akarta bármi áron egy koncepció szolgálatába állítani azokat.

Végezetül essék szó arról az oklevélről, mely annak idején az egyik sarokkőként szolgált Pauler számára a belháború időpontjára vonatkozó álláspontja kialakításában.⁵⁰ Az 1267 februárjában – a nap megjelölése nélkül – kiadott oklevél jelentőségét az adja meg, hogy nádorként említi Kemény fia Lőrincet, a korábbi országbíró, miközben számos adat tanúsítja, hogy az isaszegi csata idején még Kőszegi Henrik volt a nádor, amiből egyértelműen következik, hogy a belháború, melynek utolsó ismert csatája éppen az isaszegi, nem történhetett 1267-ben. A pécsváradi konvent által kiállított oklevél eredetileg annak bizonyosságául szolgált, hogy Lőrinc nádor albírája, Pósa fia Bodor ispán (*comes Bodur filius Pouze viceiudex Laurencii palatini*) megvásárolta a szekszárdi monostortól annak Baranya megyei Peterd nevű⁵¹ földjét. Az oklevél eredetije jelenleg lappang, szövegét azonban fenntartotta egy 1380. évi átírás; Wenzel Gusztáv ennek alapján adta ki.⁵² Az oklevél ma ismert szövege nem makulátlan, mivel egy helyütt a „kegyes emlékü Béla király engedélyével” (*ex permissione pie memorie domini regis Bele*) történt eseményt említi, amire már Wenzel figyelmeztette okmánytára olvasóit, így ez a körülmény aligha kerülhette el azok figyelmét, akik a kiadás alapján használták az oklevelet. Az említett király minden bizonnyal IV. Béla, aki azonban, amint az köztudott, az idő szerint még életben volt. Egy efféle jelenség, ha más kifogásokkal is megtámogatható, alkalmas lehet az oklevél hitelének megkérdőjelezésére,

⁴⁷ 1266. s. d.: CD IV/3. 346–347.

⁴⁸ *Bácsatyai D.*: IV. Béla és István ifjabb király belháborújának időrendje i. m. 1059–1060., vö. még uo. 1080.

⁴⁹ *Szentpétery I.*: V. István ifjabb királysága i. m. 84. (az eredeti helyesírás megtartásával).

⁵⁰ *Pauler Gy.*: V. István bolgár háborúi i. m. 173., vö. még *Uő*: A magyar nemzet története i. m. II. 536. 202. jegyz.

⁵¹ *Györffy Gy.*: Történeti földrajz i. m. I. 368–369.

⁵² 1267. febr.: Árpádkori új okmánytár I–XII. Közzéteszi Wenzel Gusztáv. Pest–Bp. 1860–1874. (a továbbiakban: ÁÚO) III. 171–176.

csakhogyan az oklevélben szereplő Bodor alnádor fia peterdi birtokosként tűnik fel 1293-ban (*Budur filius Budur de Peturdy*),⁵³ így az oklevél hitelével szemben komoly érv nem hozható fel. Joggal gondolhatunk tehát arra, hogy a Béla királyt már elhunytként említő rész az átírás hibájából került a ma ismert szövegbe, s ehhez szükségtelen valamiféle motivációt keresni,⁵⁴ az egyszerű tévedés éppen megteszi magyarázatként. Ez mindenesetre ésszerűbb feltételezés, mint az, hogy az oklevél valójában 1271 vagy 1272 februárjában kelt,⁵⁵ mivel mindkét időpontban Mojs volt a nádor.⁵⁶ Nincs tehát olyan ok, mely megindokolhatná az oklevél figyelmen kívül hagyását. Annál is kevésbé, mert azok az oklevelek, amelyekkel Bácsatyai Dániel megkísérelte igazolni, hogy Kemény fia Lőrinc még 1267 májusának elején is országbíró volt,⁵⁷ alkalmatlanok erre a célra. Az érvelése ezen pontján felhasznált 1267. május 8-ai királyi parancslevélben ugyanis IV. Béla valójában nem nevezi meg országbíráját,⁵⁸ a pécsi káptalan 1267 októberében kiadott, a királyi parancslevelet is átíró oklevele⁵⁹ viszont egy évvel korábban megindult perfolymot foglal össze, mely nem kezdődhetett 1263 júliusától, mivel az a személy, akinek a meggyilkolása miatt folyt utóbb a per, akkor még életben volt.⁶⁰ A perben végül IV. Béla döntött báróival: a gyilkos birtokait az áldozat fiainak ítélték. Ennek jóval 1265 októberé előtt kellett történnie, mert addigra már az a per is békés egyezséggel zárult, melyet az áldozat fiai a gyilkos egy olyan birtokáért folytattak, melyet időközben egy bizonyos személy nem szabályszerűen (*non debito modo*) vásárolt meg.⁶¹ Megerősíti mindezt, hogy a pécsi káptalan 1267 októberében kiadott oklevelében valóban „most nádor és somogyi ispán, akkor országbíró” fordulattal említett Kemény fia Lőrinc mellett a perfolym leírásakor ott találjuk országbíráját, Simont is, akinek a tisztségviselése 1262 és 1264 között mutatható ki, s 1266-ban már utóda, Sebestyén volt az alországbíró.⁶² Sem IV. Béla 1267. május 8-ai parancslevele, sem a pécsi káptalan 1267. októberi oklevele nem bizonyítja tehát, hogy Kemény fia Lőrinc még 1267 májusának elején is országbíró lett volna.

Rendelkezésünkre áll tehát legalább három, egymástól bizonyosan független oklevél, melyek bármelyike önmagában is megcáfolhatatlan bizonyósággal szolgál arra, hogy IV. Béla és István ifjabb király beháborújára nem 1267-ben, hanem évvel korábban került sor: Erzsébet ifjabb királyné Feketehalom ostromát említő 1265. évi oklevele, István ifjabb

⁵³ 1293. jan.: ÁÚO XII. 544.

⁵⁴ Vö. ellenben *Bácsatyai D.*: IV. Béla és István ifjabb király beháborújának időrendje i. m. 1058.

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ *Zsoldos A.*: Archontológia i. m. 20.

⁵⁷ *Bácsatyai D.*: IV. Béla és István ifjabb király beháborújának időrendje i. m. 1058. 57. jegyz.

⁵⁸ (1267.) máj. 8.: *Hazai okmánytár I–VIII.* Kiadja Nagy Imre – Paur Iván – Ráth Károly – Véghely Dezső. Győr–Bp. 1865–1891. (a továbbiakban: HO) VI. 145–146.

⁵⁹ 1267. okt.: CDCr V. 448–450.

⁶⁰ 1263. júl.: HO VI. 113.

⁶¹ 1265. okt.: HO VI. 133–134.

⁶² *Zsoldos A.*: Archontológia i. m. 31.

királynak az isaszegi csatáról és az országból való kivonulást tervező kunok elleni akcióról egyaránt megemlékező, 1266-ban kiadott oklevele, továbbá a pécsváradi konvent 1267 februári oklevele, mely bizonyítja, hogy kiadása idején már nem Kőszegi Henrik, hanem a belháború idején még az országbírói méltóságot viselő Kemény fia Lőrinc volt a nádor.

Negyedikként melléjük sorolhatjuk az ifjabb király 1265-ben kiadott oklevelét, mely vélhetően azért kerülhetett el sorsát, tudniillik a „hibás keltezésű”-nek vélt oklevelek csoportjába sorolást, mert sem az Isaszeg, sem a Feketehalom helynevek nem szerepelnek benne, ellenben megemlékezik arról, hogy az ifjabb király és apja között nem sokkal korábban (*paulo ante*) dúlt háborúság során, amikor István ifjabb királyt sok bárója elhagyta, Rátót nembéli Domokos fia István érdemeket szerzett István ifjabb király szolgálatában, amiért is megkapta urától – tartozékaival együtt – a Heves megyei Ágasvárat,⁶³ melyet az ifjabb király Jób pécsi püspök hűtlen hanyagsága miatt veszített el, ám utóbb visszaszerzett.⁶⁴ Bácsatyai Dániel említi tanulmányában az oklevelet, azzal kapcsolatos álláspontja azonban nehezen fejthető meg. Az egyértelműnek tűnik, hogy Ágasvár történetét elválasztja a belháborútól, s egy olyan eseményhez köti, amelynek alkalmával „István IV. Béla ellen hadjáratot vezetett”, ami azért különös, mert az ifjabb királynak egyetlen alkalma volt arra, hogy apja ellen saját, ifjabb királyi országrészében „hadjáratot vezessen”, történetesen az 1264–1265. évi belháború. Ami nem érthető: Bácsatyai Dániel előbb megállapítja, hogy az oklevél „nem hagy kétséget afelől”, István „táborát számos bárója elhagyta”, mégpedig egy olyan időpontban, „amikor az ifjabb király volt a kezdeményező fél”, majd azért dönt úgy, hogy az ágasvári oklevél története „nem illeszthető be a belháború eseményeinek egymásutánjába”, mert „életszerűtlen az a feltételezés, hogy a bárók éppen akkor hagyják cserben az ifjabb királyt”, amikor az „a kezdeményezést magához ragadva” sikert sikerre halmoz.⁶⁵ Ember legyen a talpán, aki ezek után képes eldönteni, mi „életszerű” és mi nem. Tény mindenesetre: a belháború során voltak István ifjabb király számára kritikus időszakok, amikor sokan elhagyták,⁶⁶ s várait átadták ellenségeinek,⁶⁷ így semmi sem indokolja, hogy az Ágasvár sorsának alakulásával kapcsolatos elbeszélést kiragadjuk a Dévától Isaszegig ívelő eseménysorból, melynek, amint az jól ismert, valóban megvolt a maga északkelet-magyarországi mellékhadszíntere. E négy oklevél birto-
kában felesleges érvelni további – Bácsatyai Dániel tanulmányában részben említett – oklevelek ide vonhatósága mellett, bár a vállalkozás korántsem lenne reménytelen.

⁶³ Györffy Gy.: Történeti földrajz i. m. III. 65–66.

⁶⁴ 1265. s. d.: ÁÚO XI. 544–548.

⁶⁵ Bácsatyai D.: IV. Béla és István ifjabb király belháborújának időrendje i. m. 1063.

⁶⁶ 1267. s. d.: RA II/1. 36., Urkundenbuch zur Geschichte Siebenbürgens. Erster Theil, enthaltend Urkunden und Regesten bis zum Ausgang des Arpadischen Mannstammes (1301). Bearbeitet und herausgegeben von G[eorg] D[ániel] Teutsch, F[riedrich] Firnhaber. (Fontes Rerum Austriacarum II. Abtheilung, Bd. XV.) Wien 1857. (a továbbiakban: UGS) 87., DL 632., 1268. s. d.: HO VI. 153., RA II/2–3. 36., DL 71 401. (hibás kiadását lásd Oklevéltár a gróf Csáky család történetéhez I/1–2. [Szerk. Bártfai Szabó László.] Bp. 1919. I/1. 10–11.), 1270. s. d.: DF 270 044., vö. még 1274. júl. 2.: CD V/2. 217.

⁶⁷ 1268. s. d.: RA II/2–3. 36., 1270. s. d.: ÁÚO VIII. 259–260., vö. még 1274. s. d.: ÁÚO IX. 71.

Több tanulsággal jár, ha – módszertani szempontból megengedhetetlen módon bár – mit sem törődünk az említett oklevelek bizonyásával, és kísérletet teszünk arra, hogy kövessük Bácsatyai Dánielt az általa javasolt úton, melynek, ha jól értem, az alábbiak szerint jelölte ki a nyomvonalát. A beháborúra 1267 első felében került sor, de nem kezdődhetett 1267. január 19-e előtt, mert az az osztrák lovag, aki – magyarországi hadakozásra készülődve – halála esetére adományt tett egy ausztriai kolostornak, az említett napon még Bécsben tartózkodott II. Ottokár mellett. A beháború ugyanakkor 1267. június 3-a előtt véget ért, mert az ifjabb király aznap a kői monostor mellett keltezte oklevelét,⁶⁸ és István délvidéki jelenléte kapcsolatba hozható a beháborút követően az országból kivonulni akaró kunok ellen indított akcióval. A január 20. és június 3. közötti időszakot ugyanakkor kettéosztja április 11–12., ugyanis ezeken a napokon az isaszegi csatából megfutó Roland bán Zágrábban adott ki egy-egy oklevelet: az előbbiben⁶⁹ átírta és megerősítette Inus zágrábi ispán 1267. február 23-án, szintén Zágrábban kelt ítéletlevelét,⁷⁰ az utóbbiban pedig a zágrábi káptalan és a zselini vendégtelepesek tizedfizetés körül kirobbant vitájában hozott végleges döntést, miután előzőleg már eskütételt rendelt el az ügyben.⁷¹ Roland zágrábi jelenlétéből Bácsatyai Dániel arra következtet, hogy az isaszegi csata – s így nyilván az egész háború – akár április közepe előtt, akár azt követően megtörténhetett. A beháborút követő békekötésre (vagy az azt megelőző tárgyalásokra) pedig 1267 szeptemberének eleje előtt nem sokkal az Esztergom közelében fekvő Szűz Mária-szigeten⁷² került sor.

Ez a rekonstrukciós kísérlet minden kétséget kizáróan téves, aminek belátásához valóban mellőzhető a beháború eseményeit említő és kifogástalan hitelű 1267 előtti oklevelek felhasználása. Elegendő megtenni azt, amit Bácsatyai Dániel elmulasztott: megállapításából levonni az azokból szükségképpen adódó következtetéseket, melyek feltárják rekonstrukciós kísérlete ellentmondásait.

Ha ugyanis az isaszegi csatára az 1267 januárjának vége és áprilisának közepe közötti időszakban került sor, a békekötésre pedig az év kora őszén, akkor Kemény fia Lőrinc nem adhatott ki oklevelet május elején, mert Feketehalom sikertelen ostromát követően István ifjabb király fogságába esett,⁷³ és semmilyen megfontolás nem támogatja annak esetleges feltételezését, hogy már a béke helyreállta előtt visszanyerte volna szabadságát. Ha viszont Kemény fia Lőrinc mégiscsak adott ki oklevelet 1267 május elején országbíróként, és a kivonulást tervező kunok elleni akció is legalább

⁶⁸ (1267.) jún. 3.: HO VIII. 117. (keltére lásd RA 1863. sz.).

⁶⁹ 1267. ápr. 11.: CDCr V. 428–429.

⁷⁰ 1267. febr. 23.: CDCr V. 424–425.

⁷¹ 1267. ápr. 12.: CDCr V. 429–430.

⁷² Györffy Gy.: Történeti földrajz II. 284–285.

⁷³ 1267. s. d.: UGS 88., DL 632., RA II/1. 36., 1268. s. d.: HO VI. 153–154., 1270. (jún. 9–12. u.): ÁÚO XII. 13., 1273. máj. 23.: CDCr VI. 36., 1279. júl. 8.: HO VI. 241.

addig eljutott június 3-ig, hogy az ifjabb király már a Délvidéken tartózkodjék, a belháború szükségképpen legfeljebb két, esetleg három hétig tarthatott, IV. Béla seregeinek felvonulásától a dévai csatán, Feketehalom ostromán és az Ákos Ernye ellenében vívott összecsapáson keresztül egészen az isaszegi ütközetig, s akkor még nem is számoltunk a kunok elleni akció előkészületeivel, melyek – a közös fellépés miatt – IV. Béla és István ifjabb király együttműködését igényelték az állítólag éppen csak befejeződött belháborút követően, ám még a békekötés előtt. Talán nem ítélek túlságosan szigorúan, ha úgy vélem: ez nehezen hihető.

Megnyugtató mindenesetre: nem kell erőfeszítéseket tennünk annak érdekében, hogy higgyünk a „nehezen hihető”-ben. 1267. június 2-án ugyanis Tamás marócsai ispán és társai oklevelet állítottak ki Zágrábban, mely arról rendelkezett, hogy az Ákos Ernye (*Ernerius banus*), valamint a gurki püspök és annak emberei közötti vitás kérdésekkel kapcsolatosan a korábbiakban már megkötött béke (*treuga*) június 5-én lejáráo határidejét meghosszabbítják október 6-ig.⁷⁴ Ákos Ernye éppúgy IV. Béla seregeireinek egyike volt a belháború során, mint Kemény fia Lőrinc, s a harcok során éppúgy az ifjabb király fogságába esett, mint az országbíró.⁷⁵ Az említett, június 2-án kelt oklevél kiállítói bizonyosan nem vállalhattak Ernye tudta és beleegyezése nélkül esküvel megerősített kötelezettséget a nevében, nyilvánvaló tehát, hogy a belháború nem helyezhető 1267 első felévére: sem egy április közepe előtti, sem valamely azt követő időpontra.

Ezek után csak a teljesség kedvéért érdemes megemlíteni, hogy egyfelől az országmegosztás történetében egyetlen olyan időpont sem ismert, amelyben Esztergom és környéke IV. Béla és István ifjabb király országrészeinek határán feküdt volna,⁷⁶ így a Szűz Mária-sziget nem lehetett alkalmas helyszín a béketárgyalások lefolytatására, másfelől pedig a békekötés szeptember elejét közvetlenül megelőző időpontra helyezése nem egyeztethető össze IV. Béla 1267. július 20-án kiadott, egyébiránt Bácsatyai Dániel által is felhasznált oklevelével, mely már megemlékezik Tamás esztergomi érsek szerepéről a korábbi viszályok lecsendesítésében, kifejezetten békeszerződéseket (*pacis [...] federa*) emlegetve.⁷⁷

Az országból kivonulni akaró kunok ügyét szintén érdemes lett volna átgondolni. Számomra nem értelmezhető az az elgondolás, mely szerint István ifjabb király éppen azt az időszakot, az 1267. évet találta volna alkalmasnak a *dominus Cumanorum* cím használatának „felfüggesztés”-ére, amikor – állítólag – a kunok egy része

⁷⁴ 1267. jún. 2.: CDCr V. 431–432., az ügyre bővebben lásd *Kis Péter*: „A király hű bárója”. (Ákos nembeli Ernye pályafutása). Fons 2. (1995) 297–298.

⁷⁵ 1270. (jún. 9–12. e.): ÁÚO VIII. 292. (az oklevelet még az ifjabb király állította ki), 1270. (jún. 9–12. u.): ÁÚO XII. 13., 1270. dec. 10.: CDCr V. 569., 1273. máj. 23.: CDCr VI. 36.

⁷⁶ Vö. *Zsoldos A.*: Családi ügy i. m. 27–29., 84–88.

⁷⁷ 1267. júl. 20.: CDCr V. 435–436.

szembefordult vele.⁷⁸ Már inkább előfordulhat, hogy a cím használatának mellőzése 1267-ben a kunok lecsendesítését szolgálta a – valójában az előző év eseményei közé tartozó – kivonulási kísérlet megakadályozása után, miként a *dominus Cumanorum* cím használatának felújítását követően vélhetően a kunbíró (*iudex Cumanorum*) tisztségének létrehozása is,⁷⁹ hiszen a kunok így már nem közvetlenül tartoztak az ifjabb király fennhatósága alá. Az ugyanakkor nem kifejezetten előnyös egy eseménytörténeti rekonstrukciós kísérlet esetében, ha a kunok kivonulási szándéka miatt előállt válság – Bácsatyai Dániel szerint – 1267 júniusának elejéhez köthető, ám az 1267 kora őszén Esztergomnál történetekre adható egyik „lehetséges magyarázat” – szintén Bácsatyai Dániel szerint – ugyancsak a kivonulásra készülődő kunok elleni mozgósítás.⁸⁰ Nem az én feladatom azonban megoldást találni az efféle következetlenségekre. Szintén feleslegesnek vélem, hogy – szaporítva a szót – sorra vegyem azokat a további, javarészt mondvacsinált nehézségeket, amelyeket Bácsatyai Dániel oly’ aprólékos gonddal számlál elő tanulmányában: ezekre ugyanis vagy magától értetődő a válasz, vagy – források híján – nincs felelet, vagy maguktól megoldódnak, ha feladjuk az 1264–1265. évi beháború 1267-re helyezésének eleve halva született ötletét.

Ennél előbbre valónak ítélem annak elismerését: alighanem igazságtalan voltam, amikor azt állítottam, hogy Bácsatyai Dániel tanulmánya semmivel sem járult hozzá a IV. Béla és István ifjabb király közötti viszály sokéves történetének jobb megismeréséhez. A Gundakar von Hassbach nevű, a magyar háborúba készülődő osztrák lovag 1267-ben kelt rendelkezésével kapcsolatos forrás feltárása⁸¹ kétségtelenül új színt sző a történet szövegébe. Mindaz, ami tudható az ügyről, nem bizonyítja ugyan, hogy a beháború 1267-ben történt volna 1264–1265 helyett, azt azonban igen, hogy IV. Béla eddig is ismert 1267. évi készülődése István ifjabb király ellen nem nélkülözte a külpolitikai vonatkozásokat. Ezen a ponton Bácsatyai Dániel egyfelől újabb érveléssel támogatja meg azt az álláspontot, mely szerint István ifjabb király alaposan átgondolta az Anjou Károllyal kötött szövetsége feltételeit,⁸² másfelől ésszerűnek tűnő magyarázatot kínál arra, miért éppen az 1267. évnél számol be az ausztriai források jelentős része a magyarországi beháborúról. Azt, sajnálatos módon, nem tudjuk, milyen megfontolás alapján vállalkozott Gundakar a magyarországi kalandra, az viszont bizonyosra vehető, hogy döntése részint a halála esetére tett rendelkezése, részint a II. Ottokárral és udvarával való, dokumentált kapcsolata révén aligha maradhatott titokban, s még kevésbé történhetett így, ha IV. Béla vagy II. Ottokár – esetleg mindketten – másokat is ösztökéltek arra, hogy kövessék Gundakar példáját. A IV. Béla

⁷⁸ *Bácsatyai D.*: IV. Béla és István ifjabb király beháborújának időrendje i. m. 1060–1061.

⁷⁹ *Zsoldos A.*: Archontológia i. m. 240., vö. még *Uő*: Miklós országbíró i. m. 544.

⁸⁰ *Bácsatyai D.*: IV. Béla és István ifjabb király beháborújának időrendje i. m. 1070. és 1075.

⁸¹ *Uo.* 1063–1064.

⁸² *Vö. Zsoldos A.*: Családi ügy i. m. 113–114. (utalásokkal a kérdés korábbi irodalmára).

és István király közötti viszály Ausztriában ily módon lábra kelt híre éppen alkalmas annak a „közös forrás”-nak a szerepére, mely megteremti az összekötötést az egymástól látszólag független ausztriai elbeszélő források között. Szóbeli értesülés lévén a közös kiindulópont, az is érthető immár, hogy a magyar belháborúról egyaránt az 1267. évnél beszámoló ausztriai források között csak akkor mutatható ki a filológia eszközeivel a kapcsolat, ha az a magyar belháborúra vonatkozó hírektől függetlenül is kitapintható.

Ez a lehetőség ugyanakkor, amint az magától értetődik, nem oldja meg a somogyvári évkönyvben szereplő évszám kérdését. Az évkönyvben olvasható hír – a legmértékertartóbb fogalmazással élve – nem bontja ki a belháború eseményeinek minden részletét, s erre tekintettel joggal mondható szándékoltan félrevezetőnek. Nem feledhető ugyanakkor, hogy Bácsatyai Dániel már említett s minden bizonnyal helytálló megállapítása szerint a szöveg 13. századi részeinek megszületése az esztergomi ferences rendházhoz köthető,⁸³ amit igazol is, hogy az évkönyv hírei között jelentős számban fordulnak elő olyanok, amelyeknek van valamiféle esztergomi vonatkozása. Ezek közé sorolhatók az ifjabb Béla herceg, IV. Béla, valamint Mária királyné halálának napjára vonatkozó, továbbá az István érsek bíborossá kinevezéséről megemlékező bejegyzések, s talán ilyen lehetett a csonka, Róbert érsekkel kapcsolatos is. Különösen sokat mondó e tekintetben azonban, hogy az Árpád-házi hercegek megszületésére vonatkozó bejegyzések közül, mint láthattuk, kizárólag a későbbi V. Istváné esetében helyes az évszám, s aligha lesz véletlen, hogy egyedül ennek van – tudomásunk szerint – esztergomi vonatkozása: István herceget Róbert érsek keresztelte meg, s talán éppen Esztergomban, amit az érseknek a keresztelőt két héttel követő halála⁸⁴ némiképp valószínűsít is, hiszen így joggal feltételezhető, hogy már az ünnepség idején sem lehetett utazásra alkalmas állapotban. Az 1264–1265. évi belháború utóéletének egyetlen esztergomi vonatkozása ismert, nevezetesen IV. Béla háborús készülődése fia, István ifjabb király ellen, ami valóban 1267-ben történt.⁸⁵ Ennek megfelelően a somogyvári évkönyv az 1267. évnél háborúra utal – s nem békekötésre, amint azt Bácsatyai Dániel rekonstrukciós kísérlete alapján némi joggal elvárhatnánk –, ám az olvasóját félrevezető bejegyzés a belháborúnak arra az egyetlen elemére tér ki csak, mely IV. Béla sikerének volt tekinthető. A bejegyzés megszerkesztésének logikája mindazonáltal ugyanaz, mint az ausztriai források esetében: a hír ahhoz az évhez kerül, amelyben annak helyi vonatkozása van.

⁸³ *Bácsatyai D.*: A Somogyvári formuláskönyv évkönyvei i. m. 16.

⁸⁴ Lásd a 8. jegyz.

⁸⁵ *Zsoldos A.*: Családi ügy i. m. 108–111.